

МЕЛЬНИК П.В.

доктор філософії у сфері права, юрист
ORCID ID: 0000-0001-8000-7357

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.2.96>

СТРУКТУРА ТА КЛАСИФІКАЦІЯ СЛУЖБОВИХ ПРАВОВІДНОСИН

Стаття присвячена теоретико-правовій класифікації службових правовідносин як особливого різновиду публічно-правових зв'язків, що забезпечують організацію та функціонування публічної служби. Обґрунтовано дві взаємопов'язані оптики аналізу: широкий вимір, у межах якого службові відносини охоплюють усю систему взаємодії між державою, її органами та службовцями; та вузький вимір, що фокусується на специфіці окремих видів служби (адміністративної, спеціалізованої, мілітаризованої). Запропоновано критерії класифікації за об'єктом спрямування (організація служби; реалізація статусу службовця; проходження служби), за юридичною спрямованістю (зовнішні та внутрішньо-організаційні), а також за характером правового регулювання (матеріально-службові та процедурно-службові). Показано, що, попри домінування вертикальних субординаційних зв'язків, сучасні службові правовідносини включають координаційні та реординаційні елементи, які відображають зростання ролі службовця як активного суб'єкта та підсилюють процесуальні гарантії. Розкрито структуру службових правовідносин (суб'єкти, об'єкт, зміст) і роль юридичних фактів у їх динаміці, з акцентом на відмінності від трудових правовідносин (виникнення переважно на підставі адміністративного акта, особливий режим відповідальності та державні гарантії). Доведено, що класифікація має не лише пізнавальне, а й прикладне значення: вона уможливорює точніше нормопроєктування, розмежування компетенцій, належне конструювання процедур добору, оцінювання, просування та дисциплінарної відповідальності, а також узгодження матеріальних і процесуальних норм. Зроблено висновок про інтегративну природу службових правовідносин і необхідність подальшого удосконалення понятійного апарату та процедур з урахуванням цифровізації, віддалених форматів праці й підвищених вимог до прозорості публічної служби.

Ключові слова: *службові правовідносини; публічна служба; класифікація; субординація, координація, реординація; матеріально-службові й процедурно-службові норми.*

Melnyk P.V. Structure and Classification of Service Legal Relations

The article is devoted to the theoretical and legal classification of service legal relations as a special type of public-legal relations that ensure the organization and functioning of the public service. Two interrelated optics of analysis are substantiated: a broad dimension, within which service relations cover the entire system of interaction between the state, its bodies and employees; and a narrow dimension, which focuses on the specifics of individual types of service (administrative, specialized, militarized). Classification criteria are proposed by the object of direction (organization of service; implementation of the status of an employee; passing the service), by legal orientation (external and internal-organizational), as well as by the nature of legal regulation (material-service and procedural-service). It is shown that, despite the dominance of vertical subordination, modern service legal relations include coordination

and reorganization elements that reflect the growth of the role of the employee as an active subject and strengthen procedural guarantees. The structure of service legal relations (subjects, object, content) and the role of legal facts in their dynamics are revealed, with an emphasis on differences from labor legal relations (emergence mainly on the basis of an administrative act, a special regime of liability and state guarantees). It is proven that the classification has not only cognitive, but also applied significance: it enables more accurate norm-design, delimitation of competencies, proper construction of selection, assessment, promotion and disciplinary procedures, as well as coordination of substantive and procedural norms. The conclusion is made about the integrative nature of service legal relations and the need for further improvement of the conceptual apparatus and procedures, taking into account digitalization, remote work formats and increased requirements for transparency of the public service.

Key words: *service legal relations; public service; classification; subordination, coordination, reordination; material and service and procedural and service norms.*

Постановка проблеми. Службові відносини є складною категорією правової науки, дослідження якої передбачає урахування різних рівнів їх функціонування та нормативного закріплення. Вони можуть бути розглянуті у широкому та вузькому аспектах, що дає можливість комплексно оцінити їхню природу та особливості правового регулювання.

У широкому аспекті службові відносини охоплюють усю сукупність суспільних зв'язків, які виникають, змінюються та припиняються у сфері публічної служби. Йдеться про врегульовану законом систему взаємодії між державою, її органами та службовцями, спрямовану на забезпечення виконання завдань і функцій публічної влади. У цьому контексті вони визначаються державно-службовим законодавством, що встановлює принципи, умови проходження служби, порядок реалізації прав і виконання обов'язків, а також підстави відповідальності.

У вузькому аспекті службові відносини постають як зв'язки, що формуються у межах конкретних видів служби – адміністративної, спеціалізованої чи мілітаризованої. Вони регулюються профільними законами та підзаконними актами, які враховують специфіку діяльності певних органів чи установ (наприклад, служба в апаратах судів, органах безпеки, митних органах, Національній поліції тощо). Такий підхід дозволяє виявити відмінності у статусі службовців, їхніх повноваженнях та особливостях правового регулювання.

Отже, службові відносини необхідно розглядати у двох взаємопов'язаних площинах: як загальний інститут публічного права і як комплекс спеціалізованих правових зв'язків, що відображають специфіку окремих видів служби.

Метою наукової статті є встановлення критеріїв класифікації службових правовідносин.

Виклад основного матеріалу. Службові відносини доцільно визначати як врегульовані нормами права суспільні зв'язки, що виникають, змінюються та припиняються у процесі організації та функціонування публічної служби. Їхня специфіка полягає у поєднанні владно-організаційних і трудових елементів, що формує їх інтегративну природу. Як слушно зазначає В.Ю. Поплавський, такі відносини мають охоплювати всю сферу публічної служби, включаючи адміністративну, спеціалізовану й мілітаризовану служби, адже всі вони спрямовані на реалізацію завдань держави та захист суспільних інтересів [1, с. 136].

У свою чергу, В.М. Грай підкреслює, що службові відносини являють собою врегульовану нормами права систему зв'язків між державою, представленою органами чи посадовими особами, та громадянами, які набувають статусу службовців. Зміст цих відносин пов'язаний із виникненням, проходженням та припиненням служби, а також зі зміною статусу службовця [2, с. 7].

Л.Р. Біла-Тіунова наголошує, що службові відносини слід відрізняти від інших соціальних зв'язків, оскільки вони завжди мають публічний характер, здійснюються від імені

держави та передбачають виконання завдань для суспільства [3, с. 10]. Саме тому їх справедливо розглядати як предмет окремої підгалузі адміністративного права – службового права, що охоплює питання вступу на службу, її проходження та припинення.

Службові відносини, що виникають у сфері публічної служби, за своєю природою мають вертикальний характер, оскільки формуються між сторонами, які перебувають у правовій залежності одна від одної. Така залежність виявляється у тому, що суб'єкт призначення або керівник служби наділений владними повноваженнями щодо підпорядкованого службовця. Водночас, у межах цих відносин можуть виявлятися різні типи організаційних зв'язків – субординаційні, координаційні та реординаційні [4; 5].

Категорія «реординації» викликає особливий науковий інтерес, оскільки відображає новий рівень взаємодії між суб'єктом і об'єктом управління. У науковій літературі під реординацією розуміють перепідпорядкування або взаємну залежність сторін у правовому полі. В адміністративному праві цей принцип полягає у наданні рівних прав щодо вимагання належної поведінки з обох сторін, а також у забезпеченні однакових гарантій захисту прав у разі їх порушення [6]. Це свідчить про певне відходження від суто одностороннього владного впливу.

Конкретним проявом реординації у сфері державного управління є обов'язок керівника реагувати на клопотання чи повідомлення службовця. Подібні дії означають, що службовець виступає не лише як підпорядкований, але й як суб'єкт, здатний впливати на управлінські рішення шляхом ініціювання їх розгляду [7, с. 38].

На думку В.Б. Авер'янова, реординація є якісно відмінним режимом регулювання, що змінює класичну адміністративно-правову модель. Вона полягає в тому, що особа поступово перетворюється на відносно рівноправного учасника правовідносин із державою та її органами, що вказує на демократизацію публічної служби і наближення її до потреб суспільства [8, с. 34].

Таким чином, службові відносини, попри свою вертикальність, не обмежуються лише субординаційними механізмами. Їх розвиток у сучасних умовах зумовлює активне застосування принципів координації та реординації, що сприяє забезпеченню балансу між владним характером служби і зростаючою роллю службовця як активного суб'єкта правовідносин.

Службові відносини у сфері публічної служби відзначаються складною структурою, що зумовлено багатогранністю їх правової природи. У доктрині підкреслюється, що вони включають три основні елементи: суб'єкт, об'єкт та зміст правовідносин. Саме взаємодія цих елементів надає службовим відносинам цілісного характеру та забезпечує їх функціонування в межах публічно-правового механізму.

Розкриття поняття «суб'єкт службових відносин» вимагає співвіднесення його з більш широким поняттям «суб'єкт права». Суб'єкт права є загальною категорією, що охоплює всіх носіїв потенційних можливостей, які можуть бути реалізовані у сфері правового регулювання. Водночас суб'єкт відносин виступає конкретизованою категорією, оскільки відображає лише ті можливості, які реалізуються безпосередньо у службових правовідносинах. Тому, як справедливо зазначається у науковій літературі, не кожен суб'єкт службового права є суб'єктом службових відносин, проте будь-який суб'єкт службових відносин завжди належить до кола суб'єктів службового права.

За аналогією з класифікацією учасників адміністративних правовідносин, можна виокремити кілька груп учасників службових відносин залежно від їхньої ролі та функцій. По-перше, це лідируючі суб'єкти, яких наділено владними повноваженнями: суб'єкт призначення чи керівник служби. Вони реалізують широкі управлінські повноваження, делеговані державою. По-друге, активні учасники – державні службовці, що реалізують власний інтерес у проходженні служби, водночас забезпечуючи виконання державних завдань. По-третє, пасивні учасники – особи, які не мають безпосереднього інтересу у справі, проте залучаються через свій правовий статус: свідки, експерти, спеціалісти тощо.

Отже, службові відносини як особливий різновид публічно-правових відносин мають складну багаторівневу структуру, яка відображає баланс між владною компетенцією органів

та індивідуальним статусом учасників. Це підтверджує їхню інтегративну природу й потребу подальшого комплексного наукового дослідження.

Службові відносини у сфері публічної служби мають складну структуру, яка включає суб'єктів, об'єкт та зміст. Суб'єктний склад таких відносин завжди є чітко визначеним та має владно-організаційний характер. Однією зі сторін виступає суб'єкт призначення – державний орган або його посадова особа (керівник державної служби), які наділені повноваженнями щодо прийняття на службу, її проходження та припинення. Саме вони реалізують делеговані державою владні функції, що формує основу вертикального характеру службових відносин. Іншою стороною виступає державний службовець, який, у свою чергу, реалізує права та обов'язки в межах визначеного обсягу своєї правосуб'єктності [8, с. 193].

Важливим елементом є об'єкт службових відносин. Традиційно під об'єктом розуміють те, з приводу чого суб'єкти вступають у правові зв'язки з метою задоволення своїх інтересів і потреб. У контексті державної служби об'єкт набуває специфічних рис, оскільки відображає діяльність, спрямовану на реалізацію завдань і функцій держави. Як слушно зазначає Н.О. Рунова, об'єктом службових відносин виступають зв'язки, що стосуються організації та здійснення державної служби, які фактично є поведінкою суб'єктів, котрі реалізують функції держави, і поведінкою тих, на кого спрямовано цю діяльність [9, с. 179].

Автором виділено три групи таких зв'язків: по-перше, поведінка суб'єкта призначення та службовця у рамках організації служби; по-друге, поведінка службовця під час практичного виконання службових завдань; по-третє, поведінка суб'єкта призначення у процесі здійснення контролю та керівництва практичною службовою діяльністю [9, с. 181].

Таким чином, службові відносини відображають не лише владно-організаційний елемент взаємодії між органом і службовцем, але й їхній спільний зв'язок щодо організації та здійснення державної служби. Це надає їм цілісного та багаторівневого характеру, а також визначає їх специфіку серед інших видів публічно-правових відносин.

Зміст службових відносин становить сукупність взаємних прав та обов'язків, що виникають між суб'єктом призначення чи керівником служби та державним службовцем. Їх правова природа має переважно владно-організаційний характер, адже вони формуються у межах функціонування органів державної влади та їх апарату і безпосередньо пов'язані з реалізацією делегованих державно-владних повноважень. Відповідно, як суб'єкт призначення, так і службовець виступають у цих відносинах від імені держави, використовуючи передані їм державою повноваження для виконання визначених завдань [10, с. 16].

Особливістю змісту службових відносин є його спрямованість на забезпечення реалізації та захисту публічного інтересу. Йдеться не лише про ефективне виконання функцій держави, а й про охорону прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Така мета визначає специфіку прав і обов'язків сторін: вони гарантуються державою та забезпечуються у тому числі шляхом застосування заходів державного примусу у випадках порушення встановлених правил.

Таким чином, зміст службових відносин має подвійний характер: з одного боку, він закріплює компетенцію та межі діяльності суб'єкта призначення і службовця, а з іншого – спрямований на досягнення публічно-правових цілей. Саме завдяки цій особливості службові відносини набувають системного значення у правовому механізмі функціонування публічної влади.

Службові відносини у сфері публічної служби виникають, змінюються та припиняються на підставі юридичних фактів, під якими розуміють конкретні життєві обставини, передбачені нормою права, що зумовлюють настання відповідних правових наслідків [11, с. 193]. Саме юридичні факти визначають динаміку правовідносин, забезпечуючи їх прив'язку до реальних процесів організації та здійснення державної служби.

У науці адміністративного права виділяють кілька критеріїв класифікації юридичних фактів. Залежно від правових наслідків вони можуть бути правоутворюючими, правозмінюючими та правоприпиняючими. За формою прояву розрізняють позитивні та негативні факти, за характером дії – одноразові та безперервні. Важливим є поділ на активні та пасивні

юридичні факти, а також на регулятивні та охоронні залежно від їх функцій у механізмі правового регулювання.

Окремо слід відзначити поділ на юридичні дії та юридичні події. Юридичні дії відображають вольову поведінку адміністративних суб'єктів та зовнішнє вираження їх волі, тоді як юридичні події відбуваються незалежно від волі учасників і можуть істотно впливати на розвиток службових відносин [11, с. 176].

Характерною ознакою службових відносин є специфіка їх виникнення. На відміну від трудових правовідносин, які зазвичай базуються на укладенні трудового договору чи контракту, службові відносини найчастіше виникають на підставі адміністративного акта. Такий акт приймається уповноваженим суб'єктом призначення чи керівником служби та є підставою для набуття особою статусу державного службовця, що зумовлює відсутність рівності сторін та підтверджує владно-організаційну природу службових відносин.

Таким чином, юридичні факти відіграють ключову роль у становленні й розвитку службових відносин, забезпечуючи їх відповідність як державним інтересам, так і потребам організації служби. Вони формують підґрунтя для виникнення нових прав та обов'язків, зміни статусу службовця чи припинення його повноважень, що робить цю категорію центральною у механізмі правового регулювання сфери публічної служби.

Службові відносини у сфері публічної служби є складним і багатограним правовим явищем, що потребує їх систематизації та класифікації. Їх багатоплановість пояснюється тим, що вони охоплюють різні аспекти діяльності державного апарату – від організаційно-правових питань до безпосереднього здійснення функцій служби. Саме тому науковці наголошують на необхідності розмежування видів службових відносин за певними критеріями.

Першу групу складають відносини, пов'язані з організацією державної служби. Вони виникають у зв'язку з формуванням правового статусу посад, встановленням юридичних вимог до них, визначенням порядку заміщення посад і вступу на службу, веденням особових справ, встановленням кваліфікаційних розрядів тощо. Ця група відносин має підготовчо-організаційний характер, оскільки створює необхідні передумови для функціонування служби.

Другу групу становлять відносини, що виникають безпосередньо у процесі здійснення служби. Вони охоплюють питання прийняття громадянина на посаду, реалізації службовцем своїх прав і обов'язків, присвоєння категорій, рангів чи спеціальних звань, проходження служби та її припинення. Ці відносини мають динамічний характер, адже відображають безпосередню практичну діяльність державних службовців і спрямовані на реалізацію завдань та функцій держави.

Запропонований підхід дає змогу комплексно оцінити зміст службових відносин, виокремивши їх організаційно-правовий та функціональний рівні. Таким чином, така класифікація сприяє кращому розумінню їх предметної сфери та особливостей правового регулювання. Це, у свою чергу, дозволяє більш чітко визначати місце службових відносин у системі адміністративного права та підкреслювати їх інтегративну природу.

Службові відносини як складова системи публічної служби відзначаються багатогранністю та різноплановістю, що обумовлює потребу їх класифікації за різними критеріями. Подібна класифікація не лише дозволяє глибше зрозуміти їхню правову природу, але й має практичне значення для вдосконалення правового регулювання та ефективності організації служби [8, с. 193; 12].

Найбільш поширеним критерієм є класифікація залежно від об'єкта спрямування, у межах якого функціонують службові відносини. По-перше, це відносини, пов'язані з організацією служби: визначення посадових прав і обов'язків, ведення особових справ, встановлення кваліфікаційних розрядів, організація режиму служби. По-друге, відносини, що пов'язані з реалізацією правового статусу службовця: контроль за дотриманням вимог до посади, соціально-побутове забезпечення, питання притягнення до юридичної відповідальності, пенсійне забезпечення. По-третє, відносини, які виникають у зв'язку з проходженням служби: вступ на службу, проходження випробування, підвищення професійної компетентності, припинення служби.

Іншим критерієм є юридична спрямованість відносин. Вона поділяє їх на зовнішнього спрямування – відносини між державним органом чи посадовою особою та громадянами, а також внутрішньо-організаційні – що виникають усередині апарату державного органу між керівником служби та підлеглими. Такий поділ дозволяє окреслити межі впливу службових відносин і показує, що вони можуть бути спрямовані як назовні, так і всередину державної структури.

Не менш важливою є класифікація службових відносин за видом правових норм, які їх регламентують. У цьому випадку виділяють матеріально-службові та процедурно-службові відносини. Матеріально-службові формують основу правового статусу державної служби: вони визначають ключові поняття («державна служба», «державний службовець», «державна посада»), принципи служби, права та обов'язки службовців, обмеження, категорії посад, ранги, види юридичної відповідальності та підстави припинення служби [9, с. 179]. Процедурно-службові відносини пов'язані з реалізацією цих матеріальних норм у межах адміністративних процедур: вступ на службу, просування за посадами і рангами, оцінювання, відсторонення, службові розслідування тощо.

Висновки. Загалом, класифікація службових відносин за зазначеними критеріями свідчить про їх багатовимірний характер і дозволяє розглядати їх одночасно як організаційні, статусні та процедурні зв'язки, що підтверджує висновок про інтегративну природу службових відносин, які поєднують у собі владно-управлінський і трудовий елементи, зберігаючи при цьому самостійність як особливий вид публічно-правових відносин.

Службові відносини у сфері публічної служби є особливим різновидом правових зв'язків, що відображають специфіку функціонування державного апарату та реалізацію владних повноважень. Їхні характеристики безпосередньо впливають із природи державної служби як інституту, спрямованого на виконання завдань і функцій держави.

Список використаних джерел:

1. Поплавський В.Ю. До питання про визначення однак державно службових відносин. *Порівняльно-аналітичне право*. 2014. № 1. Ст. 135–137.
2. Грай М.П. Державно-службові відносини в Україні: стан та напрями розвитку: автореф. дис. ... канд. наук. К., 2012. 23 с.
3. Біла-Тіунова Л. Р. Державна служба України. Загальна частина: навч. посібник. Одеса, 2020. 511 с.
4. Тильчик В.В. Поняття адміністративно-правового механізму розв'язання податкових спорів та його ознаки. *Право та управління*. 2012. №1. С. 560–572.
5. Легеза Ю. О. Система дисциплінарних стягнень як гарантія забезпечення службово-трудової дисципліни. *Право України*. 2023. № 12. С. 29- 39
6. Козуб В.П. Зростання ролі реординаційних відносин у системі державного управління. *Державне будівництво*. 2012. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/DeBu_2012_15.pdf.
7. Авер'янов В.Б. Демократизація адміністративного права – ключове завдання його реформування. *Державне управління: проблеми адміністративно правової теорії та практики*. Київ: Факт, 2003. 384 с.
8. Загальна теорія держави і права: навч. посіб. / [А. М. Колодій, В.В. Копейчиков, С. Л. Лисенков, В. П. Пастухов, О. Д. Тихомиров та ін.]; за ред. В. В. Копейчикова. Стер. вид. К. : Юрінком Інтер, 2000. 320 с.
9. Рунова Н.О. Об'єкт правовідносин державної служби. *Публічне право*. 2011. № 3 (11). С. 175-181.
10. Битяк Ю.П., Бойко І.Й., Писаренко Н.Б. Система адміністративного права. *Право України*. 2017. № 12. С. 173-183.
11. Про центральні органи виконавчої влади: Закон України від 17.03.2011 № 3166-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17#top>

